

ЗАРОВЕНИОТ УМ

ЧЕСЛАВ МИЛОШ

The translation was kindly supported by the Fund for
Central & East European Book Projects, Amsterdam

Преводот на делото е поддржан од Фондот за книжевни
проекти од Централна и Источна Европа, Амстердам и од
преведувачката програма © Poland

Едиција ПЕРИСКОП

Главен уредник
Филип Димевски

Наслов на оригиналот
Czesław Miłosz, Zniewolony umysł

Copyright © 1951, 1953, Czesław Miłosz
Copyright renewed © 1981, Czesław Miłosz
All rights reserved

Превод од полски јазик
Филип Димевски

Јазична редакција
Андреј Јованчевски

Компјутерска обработка
Бегемот

Графичко уредување
Наталија Лукомска

© Сите права на изданието ги има – БЕГЕМОТ ДООЕЛ. Забра-
нето е копирање, умножување и објавување на делови или на
целото издание во печатени или електронски медиуми без пис-
мено одобрение од издавачот.

ЗАРОБЕНИОТ УМ

ЧЕСЛАВ МИЛОШ

Скопје, 2019

СОДРЖИНА

Од авторот	9
I. Мурти-Бинг	17
II. Западот	47
III. Кетман	86
IV. Алфа – моралистот	124
V. Бета – несреќниот љубовник	163
VI. Гама – робот на историјата	195
VII. Делта – трубадурот	247
VIII. Непријателот на редот – човекот	269
IX. Балтите	311

Ако двајца се караат, а едниот има чесни педесет и пет отсто право, тоа е многу добро и нема потреба од распра-вија. А ако некој има шеесет отсто право? Тоа е одлично, тоа е голема среќа и нека му благодари на Бога! А што да се каже за седумдесет и пет отсто право? Мудрите луѓе велат дека тоа е мошне сомнително. Да, а што ако има сто отсто право? Оној што вели дека има сто отсто право, тој е одвратен насилник, страшен арамија, најголем подлец.

СТАР ЕВРЕИН ОД ПОДКАРПАТИЕ

ОД АВТОРОТ

Тешко ми е во неколку збора да го определам карактерот на оваа книга. Во неа се обидувам да претставам како функционира мислата на човекот во народните демократии¹. Бидејќи предметот на моите набљудувања беше средината на писателите и уметниците, таа, пред сè, е студија за онаа група, која игра важна улога во Варшава или во Прага, во Будимпешта или во Букурешт.

Тешкотијата се состои во тоа што луѓето што пишуваат за денешна Средна и Источна Европа обично се опозициски политичари што успеале да пребегаат надвор од границата – или биле комунисти што јавно ја прокламирале својата разочараност. Не би сакал да ме вбројуваат кај едните

¹ Народни демократии (социјалистички демократии) – термин што се употребува во државите зависни од СССР по Втората светска војна (државите на Источниот блок) и во модерните држави каде што државното уредување е во власта на Комунистичката партија (заб. на прев.).

или кај другите, бидејќи тоа не би било согласно со вистината. Спаѓав во можеби најбројната категорија на оние што, од моментот кога нивните земји станаа зависни од Москва, се трудат да искажуваат послушност и се искористувани од страна на новите власти. Степенот на политичка ангажираност што се бара од нив зависи од индивидуалниот случај. Што се однесува на мене, никогаш не сум бил член на Комунистичката партија, иако во годините 1946–1950 работев како дипломат на варшавската власт.

Се поставува прашањето зошто, иако немав допирна точка со ортодоксијата, се согласував да бидам дел од административната и пропагандна машина, иако можев лесно, поради престојот на Запад, да ги прекинам врските со системот чии обележја сè појасно се пројавуваа во мојата татковина. Се надевам дека промените што се случуваат кај моите пријатели и колеги, кои ги подложувам на анализа, макар делумно ќе одговорат на тоа прашање.

Низ тие години имав чувство на човек што може мошне слободно да се движи, но човек што зад себе влече долг синџир што го приковува на едно место. Тој синџир имаше делумно надворешна природа, а сепак, исто така – што е можеби и поважно – беше и во мене лично. Надворешната природа: да си замислиме некој научник кој има своја лабораторија во еден од градовите на Источна Европа и на кого животот му зависи од таа лабораторија. Дали би му било лесно да се откаже од неа и дали не би се согласил поскоро да плати висока цена само за

да не ја загуби, нешто што во неговиот живот има толку големо значење? Таа лабораторија за мене беше мојот мајчин јазик. Како поет, само во мојата земја имав своја публика и само таму можев да ги објавувам своите творби.

Синцирот, исто така, беше и внатрешен: тоа се, се плашам, работи што не се толку погодни за површна формулација. Има луѓе кои мошне добро го поднесуваат прогонството. Други го чувствуваат како голема несреќа и се подготвени да се впуштат во голем компромис само да не ја загубат татковината. Освен тоа, треба да се има предвид колку силно Играта го вовлекува човека. Како и голем број луѓе во Источна Европа, бев ангажиран во Играта: отстапки и привидни изјави за лојалност, измами и заплеткани потези во одбрана на одредени вредности. Таа Игра – бидејќи не е лишена од опасност – создава солидарност меѓу оние што ја играат. Истото беше и со мене. Се чувствував солидарен со моите пријатели во Варшава и чинот на разделба ми се чинеше како нелојален. Најпосле – имаше и идеолошки причини.

Пред 1939 година бев млад поет чии стихови наоѓаа признание во некои од литературните кафеани во Варшава; мојата поезија, како француската поезија што особено ја почитував, беше малку разбирлива и блиска до надреализмот. Иако моите интереси беа главно литературни, не ми беа туѓи ни проблемите на политиката. Не ме восхитуваше тогашниот политички систем. Дојдоа војната и нацистичката окупација. Под неа поминав низа години – и тоа искуство многу ме промени. Пред вој-

ната, мојот интерес за општествените проблеми се изразуваше со повремени истапи против крајно десничарските групации и против антисемитизмот. Под окупацијата се здобив со поголема свест за општественото значење на литературата, а нацистичките свирепости имаа силно влијание врз содржината на моите творби; едновремено, мојата поезија стана поразбирлива – како што обично се случува кога поетот сака да им пренесе нешто важно на читателите.

Во 1945 година, земјите на Источна Европа беа завладеани од Новата вера што доаѓаше од Исток. Во интелектуалните кругови на Варшава тогаш стана модерно комунизмот да се споредува со раното христијанство, „The Decline and Fall of the Roman Empire“ на Гибон навистина заслужува да се чита во денешни времиња и пренесува голем број аналогии. Територијата на Европа на која – благодарејќи на победите на Црвената армија – можеше да се вбризга Новата вера, во основата беше паганска. За да се пуштат во погон државните апаратури, се разбира, од паганите требаше да се направи обработлива почва. Се случи да бидам – поради самиот факт на своето непријателство кон тоталитарните десничарски доктрини – сметан за „добар паганин“, односно – како што можеше да се очекува – таков што постепено ќе биде убеден во правилноста на ортодоксијата.

Мојот однос кон новата световна религија, а пред сè, кон Методот врз кој се потпира таа (кон Методот на дијаматот, односно дијалектичкиот материјализам, сепак, не во толкување на Маркс

и Енгелс, туку во толкување на Ленин и Сталин), беше недоверлив. Тоа не значи дека, слично како и другите, на своја кожа не го искусив неговото моќно влијание. Се трудев да се убедам себеси дека умеам да ја задржам својата независност и да определам одредени принципи што нема да морам да ги пречекорам. Паралелно со развојот на ситуацијата во народните демократии, границите во кои можев да се движам како писател беа сè потесни – но, и покрај сè, не сакав да се прогласам за победен.

За голем број луѓе, фактот дека жител на една од земјите на народната демократија бара засолниште на Западот е нешто очигледно. За многумина други, чии симпатии се насочени кон Истокот, некој што има обезбедена егзистенција во Варшава или Прага и се одлучува на бегство, мора да е лудак. По мојата разделба – тоа се случи во Париз – еден од француските партиски психијатри изнесе теза дека најверојатно сум поулавен. Сметам дека бегство од тој тип не е ниту доказ за лудило ниту постапка чија смисла е очигледна. Треба да се оценува според својството на секој поединечен случај.

Во мојата земја мошне доцна – во годините 1949–1950 – од писателите и уметниците беше побарано безрезервно да го признаат „социјалистичкиот реализам“. Тоа беше еквивалентно со побарувањето од нив стопроцентна филозофска ортодоксија. Со зачуденост забележав дека не сум способен за тоа. Со години водев внатрешен дијалог со таа филозофија – како и дијалог со неколку пријатели што ја прифатија. Емоционалниот приговор одлу-

чи неотповикливо да ја отфрлам. Но, благодарејќи токму на тоа што долго време ги мерев аргумен-тите за и против, можам да ја напишам оваа кни-га. Таа, исто така, е обид за опис, како и дијалог со оние што се изјаснуваат за сталинизмот, и дијалог со самиот себе. Во неа има толку опсервација колку и интроспекција.

Позицијата на писателот во народните демо-кратии е многу добра. Писателот таму може да ѝ се посвети исклучиво на литературната работа, што му носи доходи во најмала рака еднакви на пла-тите на највисоките функционери. Сепак, цената што мора да ја плати за тој живот ослободен од материјални грижи, според мене, е малку превисо-ка. Зборувајќи го ова, се плашам дека можам да се претставам себеси во малку преласкава светлина, како човек што носи одлуки исклучиво од омраза спрема тиранијата. Во реалноста мислам дека мо-тивите на човечкото дејствување се комплицира-ни и дека не можат да се сведат на еден мотив. Бев склон да замижам пред мноштво ужасни факти, само да ми биде дозволено намира да се занимавам со метриката на стихот и да го преведувам Шекс-пир. Сè што можам е да го потврдам фактот дека си заминав.

Сега се обидувам да извлечам полза од своите искуства. Би сакал да покажам дека животот во земјите што се најдоа во рамките на Источната Империја во себе крие голем број тајни. Секојпат кога мислам за новиот општествен систем, кој ми беше овозможено да го запознаам, чувствувам вчу-довиденост; можеби нешто од таа вчудовиденост

се провлекло на страниците од оваа книга. „Како може да се биде Персиец?“ – прашувал Монтескје, сакајќи да ја пренесе состојбата на умот на парижаните што се сомневале за тоа дали е можна каква било друга цивилизација, освен онаа што ја познавале. „Како може да се живее и да се мисли во земјите на сталинизмот?“ – многумина се прашуваат денес. Со еден збор, тоа е можност да се испита како човечкото суштество се приспособува кон необични услови.

Можеби подобро што не бев еден од верниците. Моето заминување не ми остави таква омраза каква што честопати произлегува од чувството на отстапување и секташтво. Доколку ми било суде-но до крајот на животот да останам паганин, тоа не значи дека не требало да се трудам колку што е можно повеќе за да ја сфатам Новата вера, која денес толку многу луѓе ја чувствуваат, луѓе очајни, огорчени и луѓе што никаде не наоѓаат надеж. Сепак, „да се сфати“ овде не значи „сè да се прости“. Моите зборови едновременно се и протест. На доктрината ѝ го оспорувам правото за оправдување на злосторствата извршувани во нејзино име. На современиот човек, кој заборава на тоа колку е беден во споредба со тоа што човекот може да биде – му го оспорувам правото да ги мери минатото и иднината со сопствена мера.

I. Мурти-Бинг

Дури кон средината на деветнаесеттиот век жителите на многу европски држави, на општонепријатен начин, станаа свесни дека филозофските книги, заплеткани и премногу тешки за просечниот смртник, имаат целосно непосредно влијание врз нивните судбини. Парчето леб што го јаделе, видот на нивните работни обврски, нивниот живот и животот на нивните семејства почнал да зависи, како што можеле да констатираат, од таквата или онаква разрешница на споровите за принципите на кои дотогаш воопшто не им обрнувале внимание. Филозофот во нивните очи бил некој вид мечтател, чии умствени лутања немале никакви реални ефекти. Нормалните лебојатци, дури и доколку со голема досада полагаале испити по филозофија, се труделе колку што може побрзо да заборават на неа, како на нешто што не служи за ништо. Така, големиот мисловен труд, вложуван од страна на марксистите, лесно можел во нивните очи да изгледа како уште

еден вид јалова забава. Само малобројни единки го разбирале значењето на таа рамнодушност, нејзините поводи и веројатните последици.

Во 1932 година, во Варшава се појави чудна книга. Тоа беше двотомниот роман со наслов „Ненаситност“. Нејзин автор беше С. И. Виткевич, филозоф, сликар и писател. Таа книга, слично како и неговиот претходен роман „Збогување со есента“, не можеше да смета на голем број читатели. Јазикот што го користеше авторот беше тежок, полн со нови зборови што ги создаваше самиот Виткевич, бруталните описи на еротски сцени оеа рака под рака со цели страници со дискусии за Хусерл, Карнап и други современи теоретичари на познанието. Освен тоа, не секогаш можеше да се направи разлика помеѓу сериозноста и гротеската, а темата се чинеше дека е чиста фантазија.

Дејството на романот се одвива во Европа, поточно во Полска, во некој стриктно неодреден момент во иднината, кој, впрочем, исто така може да се определи како сегашност, односно тоа би можело да бидат триесеттите, четириесеттите или педесеттите години. Претставената средина е средината на музичарите, сликарите, филозофите, аристократијата и повисоките воени лица. Целата книга не е ништо друго, освен студија за распадат: луда музика заснована на дисонанции; еротски перверзии; широка употреба на наркотици; бездомност на мислата што залудно бара поткрепа; фалшиви преобраќања во католицизам, комплицирани психички болести. Сето тоа се случува во миг кога се зборува дека западната цивилизација е загрозувана

и во земјата што е изложена на првиот удар на армијата од Исток: таа армија е монголско-кинеската армија, која владее со територијата од Тихиот Океан до Балтикот.

Ликовите на Виткевич се несреќни, бидејќи им недостига каква било верба и чувство за смисла на нивните дејности. Таа атмосфера на летаргија и бесмисленост се распространува низ целата земја. Тогаш во градовите се појавуваат голем број тајни препродавачи на пилулите на Мурти-Бинг. Мурти-Бинг бил монголски филозоф кому му успеало да произведе средство што го пренесува „светогледот“ по органски пат. Овој „светоглед“ на Мурти-Бинг, кој, всушност, ја претставувал моќта на монголско-кинеската армија, се содржел во пилулите во некаква кондензирана состојба. Човекот што ќе земел пилула на Мурти-Бинг целосно се менувал, му се враќале ведрината и среќата. Проблемите со кои дотогаш водел борба, одеднаш му се чинеле привидни и недостојни за грижа. Луѓето што се занимавале со нив веќе ги гледал со блажена насмевка. Во преден план, тоа се однесувало на нерешливите тешкотии на онтологијата (кои го пасионирале самиот автор). Човекот што ги земал пилулите на Мурти-Бинг престанувал да биде чувствителен за какви било метафизички елементи, таквите пројави како дивјачките ексцеси на уметноста што доживува „ненаситност од формата“ веќе ги третираше како глупавштини на минатото, доаѓањето на монголско-кинеската армија веќе не го сметал за трагедија на својата цивилизација, меѓу своите сожителите живеел како здрава инди-

видуа опколена од лудаци. Сè повеќе луѓе ја поминувале таа терапија со пилулите на Мурти-Бинг, а нивното спокојство, здобиено на тој начин, останувало во дречлив контраст со неврозата на опкружувањето.

Епилогот во неколку збора: избувнува војна и доаѓа до судир меѓу западната и источната армија. Сепак, во одлучувачкиот миг, пред големата битка, командантот на западната армија, кој ужива безгранична доверба, се упатува до логорите на противникот и се предава, во замена за што, со големи свечености, му е отсечена главата. Источната армија ја окупира земјата и започнува нов живот на реализираниот мурти-бингизам. Ликовите на романот, претходно измачувани од филозофска „ненаситност“, се ставаат во служба на новиот поредок, пишувајќи маршови и оди наместо поранешната дисонантна музика, а наместо поранешната апстракција – сликајќи општествено корисни слики. Бидејќи, сепак, не можат целосно да се ослободат од својата поранешна личност, тие стануваат еминентни примери на шизофреничари.

Толку за романот. Неговиот автор многупати изразуваше убеденост дека религијата, филозофијата и уметноста ги живеат своите последни денови, дека, сепак, без нив животот за ништо не вреди (беше творец на онтолошки систем што се надоврзува на монадологијата на Лајбниц). На 17 септември 1939 г., на веста дека Црвената армија ја пречекорила источната граница на Полска, тој изврши самоубиство земајќи голема доза веронал и пресекувајќи си ги вените.